

APUNTAMENTOS SOBRE A LÍRICA

DE

Emilio Pita

José Ángel García López

1. POÉTICA E IDEAS SOBRE A LINGUA GALEGA

Emilio Pita Robelo veu ao mundo o dez de outubro de 1910 (Filgueira Valverde, 2008: 266) nun edificio da barriada coruñesa coñecida como Campo da Leña. A situación económica non debía ser folgada, como demostra o feito de que a súa familia escollese o camiño da emigración. O destino dos Pita sería Bos Aires, onde chegaron no Nadal de 1920 (Molinari, 1961: 83). Nesa cidade formouse un Pita mozo en economía e técnicas comerciais ao tempo que se interesaba polos estudos musicais, que abranguían tanto a perspectiva clásica como as fontes do cancionero popular dos nosos devanceiros. Tocante á produción lírica de Emilio Pita que coñecemos, esta consta de

cento sesenta poemas, a maioría deles publicados nos cinco libros que deu ao prelo o escritor ao longo da súa vida. O pasamento do intelectual herculino produciuse o sete de decembro de 1981 como consecuencia dunha doenza cardíaca. En cumprimento da derradeira vontade de Pita, os seus restos repousan no panteón que o Centro Galego de Bos Aires posúe no cemiterio de Chacarita.

Os enfoques da crítica literaria moderna sitúan por veces como prioridades o texto e a percepción do receptor, sendo así que prescinden da figura do emisor. No entanto, para chegar a un coñecemento máis profundo e preciso da creación literaria polo que fai á lírica de Emilio Pita, cremos necesario revisar a poética deste autor. A biografía e o estudo crítico

poden complementarse neste sentido, xa que vida e obra son procesos paralelos en calquera escritor. Así pois, coidamos que a revisión e a análise das declaracións que o coruñés realizou verbo do seu proceso creador comportan unha serie de datos de grande interese. Tocante aos fundamentos e ás configuracións da súa poética persoal, Pita confesaba o seguinte na *Escolma de poesía galega...* preparada por Fernández del Riego:

Os que intentamos faguer poesía, non teríamos que falar da poesía, pois sin quererlo falamos da nosa, e limitamos eisí a ollada poética, esa ollada idílica que debe pousar máis aló da derradeira liña do hourizonte. A miña poesía quer ser, ante todo, canción: canción do albre, da frol, do paxaro, do mar, do vento, dos

nenos e dos homes da miña Terra; pero endexamáis conquiro o que arelo. Anacos do que arelo vinos en Pondal, en Amado Carballo, cicáis en Fermín Bouza Brey. ¿Para qué falar de poesía? Cantar, cantar co aquila voz louzana e belida da moza que me botou un alalá unha noite de San Xosé, cando deixaba a miña Terra (Pita, 1955: 243).

Podemos extraer tamén da lectura desta poética, entre outras conclusións relevantes, que para Pita a esencia da lírica radica nunha procura non suxeita a límites espaciais ou temporais. Agora ben, esa esencia iría acompañada dun sentimento de unión e identificación co mundo sensible, unha sorte de expresión intuitiva do complexo home-Terra. Así mesmo, desde *Jacobusland* (1942) ata *Serán* (1974) podemos encontrar nos seus poemas unha musicalidade doada, unha estética na liña iniciada por Amado Carballo, elementos herdados da lírica pondaliana e diversas pegadas da lírica medieval. Todos estes aspectos conxúganse coa protesta civil que agroma unicamente en *Jacobusland*, considerado unanimemente o primeiro gran libro en galego da posguerra. Pero é necesario destacar que na “Poética” feita pública na citada *Escolma...* Pita só fai referencia á temática amosada desde *Cántigas de nenos* (1944) en adiante; isto é, a que parece interesarlle exclusivamente ao autor en 1955. Consideramos igualmente relevantes as declaracións feitas polo escritor coruñés á revista *Galicia Emigrante* ese mesmo ano, declaracións que recolleemos entendendo que son unha axuda para entrar mellor no mundo poético do autor:

Toda a miña poesía é froito d'unha emoción e dun sentimento. Emoción e sentimento da miña Terra, é “Jacobusland”, onde arelo cantar líricamente a traxedia da súa escravitude. Emoción e sentimento da miña infancia é “Cántigas de nenos” [...]. A miña poesía está consustanciada coa miña Terra e toda a miña laboura poética está feita no idioma galego; cecáis abuse un pouco da pura liña musical, pero é o que teño apegado nos ouvidos. Creo que Pondal, Cabanillas e Amado Carballo tiveron algunha influencia na miña poesía, ou están máis preto da miña sensibilidade.

(Sen sinatura, 1955: 19)

A pesar de ter emigrado moi novo, o noso autor gardou unha admirable fidelidade á lingua da Terra. Fidelidade que cobra unha dimensión meirande se temos en conta que, de acordo con Mariñas del Valle, o galego non era usado habitualmente no fogar dos Pita:

Resúlta-me verdadeiramente sorpresiva a expontanidade da tua expresión galega tendo-te ausentado tan neno e mais considerando que non era o idioma galego o usual no teu entorno familiar.

(Rabunhal Corgo e Monterroso Devesa, 1989: 217)

Este extremo non pasou inadvertido para Carballo Calero, quen, ao referirse ao grupo xeracional que denomina “novecentista”, non pode menos que recoñecer o uso exclusivo do galego como lingua lírica por parte de Pita fronte a outros intelectuais como Blanco-Amor, Dieste ou Eugenio Montes, escritores estes que se amosan bilingües na súa praxe literaria desde moi cedo. Así expresaba o seu criterio o estudoso ferrolán:

Son novecentistas en maior medida monolíngües galegos – practicamente monolíngües– un Augusto Casas, un Floréncio Delgado Gurriarán, un Manuel Acuña, un Emílio Pita, aínda que o primeiro publicou en castellano relatos e biografías [...]. O que determina que consideremos monolíngüe un escritor non é tanto que non publicase textos en castellano –o que en rigor, por razóns diversas, non podía dar-se en ninguén– como que el mesmo se confesase inscrito entre os que teñen o galego como lingua literaria propia, e o castellano so, no seu caso, como lingua utilizada, empregada literariamente por causas alleias à vontade do escritor, à sua espontaneidade, ou por motivos ocasionais ou accidentais, como desviación transitória, ou imposta polas circunstancias, da norma individual.

(Carballo Calero, 1982: 402)

Certamente, Pita elabora a totalidade da súa obra poética en galego e, así mesmo, existe unha decidida actitude sociolingüística na produción xornalística do herculino, doada de constatar nas referencias ao fenómeno idiomá-

tico galego. A posición de Pita sobre a defensa da lingua non só como valor histórico, senón como elemento definidor e afirmativo da nacionalidade no presente, agroma en moitos dos seus artigos:

Namentras nós afirmamos, Galiza eisiste como nazón, historicamente, xeográficamente, economicamente, con caracteres antropolóxicos propios asegún a frenoloxía, a morfoloxía, a lingoística, pro pol-a fatalidade ligada ó Estado Hespáñol, os vedraños, en cativos artigos, tiran dun lado, afloxan d'outro, fan equilibrios, incoherencias zaramalleiras, para o fin non decir rén en concreto, para non afirmar con enteireza, por falla de valentía a definir abertamente: Galiza “é”.

(Pita, 1930b: 4)

Que sendo Galicia unba nazionalidade de fonda concencia democrática, pois foi berce de Prisciliano e do Francisco Sánchez que no século XVI prantea ó ceibe examen e á libertade de concencia, tén que rebelarse á todo o que sexa reacción ideolóxica, dogma pechado ou domiño opresor. Que tendo Galicia un idioma propio e culto que marca á evolución do seu esplendor, da súa decadencia e do renacimiento, e a historia somática d'unba língoa –o dixó Risco- é a historia ideolóxica dun pobo, témos que eisixir o seu emprego, porque d'outro xeito, utilizando un elemento alleo d'eispresión, chegaremos a ser alleos en todo, deica en nós mesmos.

(Pita, 1933c: 3)

Algunhas publicacións culturais galegas na Arxentina alternaban o uso das linguas galega e castelá por mor da liña editorial imposta ou por inmersión na lingua oficial do país de acollida. Desde

moi cedo, Pita reclama un maior uso do galego por parte da *intelligentsia* galega en Bos Aires, como proba unha das súas primeiras colaboracións no xornal *A Fouce*:

¿E o noso idioma? Estamos cansos d'ollar decote nos órgaos da coleitividade como os mesmos vedraños con verbas pretóricas de conwiuzón, d'enerxía, protestan do esquencemento miserabre da nosa língoa, con un pasado grorioso, un presente balagador e un porvir cheo d'espranzas, botando pestes ós desleigados qu'o abafallan, je din-o en idioma eistrano!

(Pita, 1930b: 4)

Malia o seu énfase, o escritor coruñés tería que tomar a pluma para volver de novo sobre este asunto; concretamente, co gallo da denun-

cia do incumprimento dos acordos verbo do uso do idioma galego aprobados pola *Federación de Sociedades Gallegas* en 1933:

Declarar ó galego idioma oficial, pro permitindo para todol-os casos o castelán, é non decir rén. Deica agora xa viña faguéndose. Os galeguistas non falamos, dentro da casa, mais que ó noso idioma. E sí unha nova disposición congresual non demarca ó uso do galego e ó abuso do castelán, o novo proxecto non é mais que letra morta. E témos a obriga de erguer ás verbas ó seu verdadeiro simbolismo [...]. Non quér decir isto que a nosa concéncia ideolóxica esté rifada co senso da realidade. Sabemos ben que hai homes vellos nas loitas da Federación que por circunstancias quizais alleas a iles, deixaron de falar o idioma matrio. Pro a nova xeración, que é a que hoxe ten nas súas mans o porvir da Galiza, debe aproveitar aquelas forzas que foran mester, inda que tronzando o corazón, ás outras que fixerán dar arrodeos no vieiro.

(Pita, 1933b: 1)

Portada interior de *Jacobusland*, obra de Emilio Pita editada en 1942 en Buenos Aires con ilustracións de Castelao.

Acreditamos, pois, no papel coercitivo dos criterios editoriais das publicacións para explicar nalgúns casos a variación de usos idiomáticos do noso autor (*El Despertar Gallego, Galicia. Revista del Centro Gallego de Buenos Aires...*), xa que Pita asina multitude de prosas en galego en cabeceiras como *Nós, El Pueblo Gallego, Heraldo de Galicia, A Nosa Terra, Alalá, Abrente, Correo de Galicia, Lugo...* Pita refírese á lingua como símbolo de Galicia en moitos dos seus escritos, pero quizais en ningún sexa tan explícito como no artigo que publica en xullo de 1938 n'*A Nosa Terra*, onde non dubida en defender a necesidade do cultivo do idioma galego, lingua en que se expresa habitualmente na prensa cultural galeguista:

Xa téñse dito moitas vegadas que o idioma é a proba mais esgrevia da personalidade dun pobo e a súa obra d'arte mais xurdia. E as nacionalidades, como Galicia, esvaen cando se lles impoñe unha língoa allea pol-a violencia do imperialismo [...]. O idioma galego chegou a acadar a plenitude d'expresión. E donos dun arma de cultura que non chegou a súa manifestación integral, da hora, e ninguén debe deixarl-a de lado [...]. A nosa plena personalidade a conqueriremos co uso ininterrumpido do noso propio idioma en tod-als manifestación[s] espirituales, culturais e políticas da Terra. Porque non podemos impór a nosa personalidade utilizando un medio d'expresión alleo, que é a expresión dun espírito, d'un alma, distintos a nosa alma e o noso corazón.

(Pita, 1938: 1)

É un feito innegable que Pita amosou sempre o desexo dunha lingua normalizada en relación co galego. O escritor herculino era consciente de que o papel dos escritores nesta tarefa era

clave, posto que da extensión da normativización e da normalización no cultivo literario da lingua dependía en gran medida o acadar unha situación estable. Consecuentemente, Pita integrou

desde moi cedo na súa obra xornalística diversas referencias alusivas a cuestións desa natureza, como por exemplo o significado do Rexurdimento en termos sociolingüísticos:

A historia da Terra corre parella á historia da lingua: calquera pexa que afecte a unha afecta á outra. Así pois, o Rexurdimento como movemento de reivindicación cultural debe ser entendido tamén como unha revitalización do ser histórico da Terra [...]. Na laboura periodística dos precursores latexa o anaco palpitante da Galicia d'entón; pero namentras que Larra cínñese ao estrictamente presente e cotidiano sin áas que o impulsen ao vó hacia un presente renacido, pois o seu humorismo tivo unha soia porta de entrada sin saída, os precursores galegos loitaron pol-o impulso intuitivo hacia o futuro creador d-unha patria; un foguete lanzado hacia o ceo do porvir histórico que lles permitiu levar por todol-os currunchos a música d'unha cantiga de lírica libertade.

(Pita, 1943: 5)

Aínda que Pita non era un lingüista ao uso, o interese por cuestións desta índole familiarizouno coa problemática da lingua. Non sorprende, pois, que na produción en prosa do coruñés existan mencións á “doma e castración de Galicia” polos Reis Católicos; feito que, de acordo coa tradición do pensamento galeguista, comporta o asoballamento do idioma galego:

Non se pode pór en dúbida o senso político, uniformista e ausorbente do rei Fernando de Aragón e da rainha Isabel de Castela. Outo senso político. Cando empeciñaos na súa empresa antinatural de facer d'unha materia heteroxénea e multiforme, unha cousa homoxénea, a súa primeira medida é prohibir o uso dos idiomas propios. Porque, como xa deciamos outra vegada, somentes co uso da súa fala matria, pode un povo desenvolverse, e desenrolar a súa cultura autóctona, ás súas modalidades inxénitas [...]. É por iso, que cando os Reises Católicos ripan a nosa língoa, Galicia esmorece, porque falla da súa arma eispresiva, quedou com'un corpo sin vida.

(Pita, 1930d: 6)

Nos comenzos do século XVIII, hai xa un filósofo, Gottfried Wilbein Leibniz, que afirmou qu'os mapas dan a coñocer os límites dos Estados, pero non o dás nacións, que xurden pol-a harmonía das línguas. Porque a nacionalidade é a língoa. O idioma é o espírito da nacionalidade. Isto ben o sabían Fernando de Aragón e Isabel de Castela, cando no século XV prohibiron o uso do idioma galego, sin téer en conta que os idiomas, expresiós de valor nacional, vehículos de cultura dos pobos, non poden afogarse con criterios de forza.

(Pita, 1938: 1)

Pita distingue entre devanceiros e continuadores. Entre os primeiros, eloxia o labor de Feijoo (Pita, 1930c: s.p.) e o do Cura de Fruíme, a quen sitúa nun lugar privilexiado:

Pódese afirmar que co Cura de Fruime, aparece nidiamente no bourizonte literario de Galicia o escritor xurdio e baril no servicio da Patria Galega. [...] Mais, ¡cómo agroma de todolo seu labor un amor constante pola xente humilde que o arrodea; unha permanente eisaltación do chan nativo, unha defensa apaixonada de tódolos paisáns que tiñan para íl unha real siñificanza, un auténtico valimento nas letras e nas ciencias galegas; e por riba de todo, un fonal espírito combativo contra os enemigos seculares da Terra, se chamen Luís de Góngora, Xerardo Lobo, Torres Villarroel ou Francisco de Quevedo, ou ben se trataran de anónimos viaxeiros, funcionarios do goberno ou tendeiros rapaces que ollaban a Galicia “con ollos pitañosos”.

(Pita, 1964: 8)

Polo que fai aos continuadores, os autores do Rexurdimento, Pita estima por riba de todo a obra de Rosalía, sen por iso esquecer a contribución de Pondal á literatura galega:

*Pero nin a Pardo Bazán nin Concepción Arenal adicaron a defensa da súa Terra tan humán vitalidade como a que latexa nalgúns poemas de *Cantares Gallegos* de Rosalía. Ela, tan coitadiña, como a ollaron e siguen aínda ollándoa algúns despistados comentaristas literarios, deixou na historia poética de Galiza as máis bariles frases de condenación para os enemigos da súa Terra, e todo cantado dentro da máis lírica melodía.*

(Pita, 1963: 2)

Pero é certamente en Eduardo Pondal onde o sentimento da patria érguese rexo e baril, logo d'espertar o seu canto, de auténtica e poética siñificación bárdica, nas nosas raíces máis fondas.

(Pita, 1949: 3)

Por último, entre os autores da xeración Nós, Pita avalía moi favorablemente a Otero Pedrayo (Pita, 1930a: 3) e a Castelao (Pita, 1940: 14-15), dos cales loa a súa prosa en lingua galega. Coidamos que a través dos devanditos textos se fan evidentes o entusiasmo e a convicción cos que Pita acolleu na súa obra todo tipo de análises e referencias en relación co feito lingüístico galego, consciente de que só unha comunidade cunha lingua e cunha cultura propias que defenda a súa identidade pode favorecer o seu mantemento e consolidación.

2. ESTÉTICA E NÚCLEOS TEMÁTICOS FUNDAMENTAIS DA OBRA LITERARIA DE EMILIO PITA

Consecuentemente co que o propio Pita expresa, a vinculación e a identificación con Galicia determinan os supostos da súa creación poética. Polo tanto, a expresión lírica do coruñés realízase en función dese espírito e da tradición cultural galega. Convén salientarmos tamén que Pita destaque como influencias no seu proceso creador a escritores pertencentes a diferentes xeracións e liñas poéticas diversas, o que implica que o herculino non restrinxa as súas preferencias literarias a unha temática ou unha estética concretas.

O itinerario lírico de Pita, quen comparte con outros membros da súa xeración unha educación de base autodidacta, participa das diferentes estéticas xeradas na poesía galega do primeiro terzo do século XX. O vangardismo, o

imaxinismo ou o neotrobadorismo, correntes cultivadas profusamente pola xeración de 1922, conviven no corpus literario de Pita sustentando a súa poética antes e despois de 1955, sen que a mestura empeza o labor creativo nin a calidade da obra do noso autor, dotada dun fondo sentido da musicalidade que se manifesta en boa medida en cantigas tradicionais (“Cantiga do mazarico”, “Cantiga do maio”), panxoliñas (“Cantiga de Nadal”), alalás e cancións infantís (“Canción de berce pra a meniña orfa”, “Cantiga do lagarteiro”, “Cantiga da Mari-Pepiña”, “Cantiga das abellas do mel” ou “Ela a pousar encol dos ollos”).

O imaxinismo cultivado por Pita resulta limitado e ás veces repetitivo, mesmo que as circunstancias vitais e sociais deste escritor expliquen que quedase situado á marxe de modas e correntes literarias. No marco da poesía galega elaborada fóra de Galicia, Varela Jácome encadra a Pita dentro dunha tendencia folclorista por mor dos temas nos que se inspira o herculino, ben que advirte tendencias modernas tocante á forma (Varela Jácome, 1951: 415-416). Cómpre apuntar que Elisa Río Conde tampouco recoñece esencialmente os versos do primeiro libro de poemas de Pita como poesía civil; de feito, considera que de asociar a Pita a un movemento literario concreto, habería que facelo co imaxinismo, xa que aboa que o escritor coruñés é o seu máis destacado representante na poesía galega da década dos cincuenta (Río Conde, 1988: 169). Certamente, o esteticismo de Pita acadou tras as edicións de

Cantigas de nenos ou de *Os relembrados*. *As cantigas* (1959) unha moi estimable plenitude tanto no plano da forma como do contido, habelencias exhibidas no volume *O ronsel verdegal* (1964) que non pasaron desapercibidas para críticos como Méndez Ferrín (1984: 98). Tamén Costa Gómez acredita neste último libro como o cume da dimensión estética do coruñés, incluso afirmando que Pita non chegou a superar no seu derradeiro poemario, *Serán*, os trazos formais que o vinculan aos poetas de preguerra. (1974: 51)

Na lírica galega contemporánea, a imaxe é un elemento de especial relevo pola súa capacidade suxestiva. O tipo de imaxe que incorporan á poesía galega os compositores da xeración de 1922 ou da vangarda, principalmente Amado Carballo, responde á actividade dunha visión sensitiva, que se basea na vivacidade dos rexistros sensoriais, na intensidade das expresións e na plasticidade. Neste sentido, Pita participa da referida estética, aínda que o imaxinismo na súa obra amose varios rexistros, unha tipoloxía variada segundo os focos temáticos que represente. Desde o noso punto de vista, nos textos do noso autor hai algunha concesión ao paisaxismo dentro da esfera temática da natureza. Por exemplo, o poema “Tríada”, no cal o esencial é o puro xogo imaxinativo, estético: *A laranxa frol da lúa / espaxa o seu recendo / na terra afogada e núa*. Con todo, é preciso distinguir dentro da citada temática outros tipos de visión en función dos cales hai que considerar varias liñas líricas. Amais de constituírse en

tema da poesía de Pita, a natureza cobra a dimensión de correlación escénica en diversas estampas; por exemplo, o ambiente de lenda e misterio que envolve “O romance da dona moura”: *Era unha noite de lúa, / era unha noitiña crara. / Soñaba o val verdosiño / o ensoño dunha alborada. / Lelía da primaveira / a frol do maio cantaba. / Polo albeiro ribeiral / val de longa camiñada / o cabaleiro, pingado / de vento e de auga salgada.*

Dentro da diversidade de rexistros poéticos de Pita, encontramos exemplos de gran calidade imaxinativa e riqueza plástica no seu corpus lírico. Non faltan as estampas do costumismo decimonónico, con fondos tradicionais, folclóricos, as cales conteñen connotacións simbólicas. Anotamos un destacado exemplo do antedito no poema “Romance dos sete mariñeiros”, o cal amosa unha precisa técnica de visión sensitiva. O amplo abano de impresións convértense en imaxes de vivacidade sensorial, creando unha rica combinación dos planos na que os elementos da natureza presentes no texto crean unha neboenta atmosfera de suxestión non exenta de tonalidades sentimentais.

Tocante aos expoñentes da nosa espiritualidade colectiva, liña temática que aparece en bastantes composicións do escritor coruñés, as mostras máis rechamantes son as romarías, mestura de relixiosidade popular e crenzas tradicionais, como acontece na “Cantiga de San Xoán”. Outro exemplo do sobredito vémosto no “Romanciño da romeira”. Ora

ben, o antedito tratamento non exclúe na obra de Pita a vía intimista. O suxeito lírico mesmo pode ser o *eu* poético, como acontece en “Viñen eu de romeira...”: *Vin ver a Nosa Señora, / cun ramalliño na man. / Cheguéi acarón da ermida, / na orballeira da mañán.* Ao lado dos textos citados aparecen outros de temática relixiosa con referencias ao Nadal e á figura da Nosa Señora; é o caso de “Cantiga do Nadal”.

Así mesmo, debemos salientar a temática da exaltación da Terra, feito que se concreta nas descrições da paisaxe e mais na presenza de topónimos cunha función obviamente evocadora, o que observamos en poemas como “Romance novo”: *Mariñeiros de Caneda, / labregos de Vilariño, / raparigas da bisbarra, / campesiñas de Mourido, / na campía solagada / semental sementaliño, / abala un frofido vieiro, / abala un vieiro frofido / de toxales e cepeiras, / d'amerodos e de pinos.* A visión idílica do mundo rural e mariñeiro, na cal se poden inserir visións máis críticas, como reflicte a poesía angustiada e testemuñal de *Jacobusland*, conxúgase na maior parte da lírica do coruñés cunha ampla ornamentación cromática. En ocasións, o poema está concibido como unha escena de cores e formas dramatizadas que lembran pola súa plasticidade a pintura expresionista. A pesar de ser preponderante o elemento descritivo, a estética de Pita comporta unha superación da mera contemplación bucólica da paisaxe na que o imaxinismo abre as portas á emoción e á

fermosura, o que se traduce en poemas nos que os índices expresivos da afectividade emocional do poeta perante a paisaxe galega son percepcións sensoriais que, como vimos anteriormente, adquiren matices específicos na súa produción. Así, Pita toma do modelo de Amado Carballo a técnica, pero, fuxindo da mímese, é quen de dotar as súas composicións dun sentimento propio.

Polo que fai ao neotrobadorismo, consideramos que a posible pegada de Cunqueiro sinalada por Méndez Ferrín (1984: 98) habería que incluíla dentro do influxo xeral que a lírica dos cancioneros medievais ten na poesía de Pita. A vinculación dunha parte da súa obra co neotrobadorismo tamén foi posta de relevo por estudosas como Pilar Vázquez Cuesta (1980: 861), quen inclúe o coruñés na nómina de autores que exemplifican a arte nova de facer cantigas. Fóra do léxico, é posible constatar nun poema como “Morte de Alexandro Bóveda” ecos do xeito tradicional dos prantos, ben que o texto de Pita non se axuste á sucesión en hemistiquios. Nel están presentes a invitación ao dó, o eloxio das virtudes do finado ou a apóstrofe, figura que tradicionalmente vai unida ao pranto. Ademais, habería que sinalar a influencia da estrutura de cantiga paralelística en textos como “Será pola primaveira”. Coidamos igualmente relacionado coas cantigas medievais o cambio de rima cada dúas estrofas en composicións como “Cantiga da Mari-Pepiña”, cambio que lembra o procedemento das *cobras doblas*. E por último, xulgamos como influencia da canti-

Ilustracións de Castelao para o libro *Jacobusland*.

ga de amigo a convención do diálogo lírico que se establece entre a nai e mais a filla a propósito da prenda de amor no “Romanciño da rosa branca”.

Non faltou quen achegase o nome de Pita a movementos de vangarda nunha dimensión máis ampla cá do neotrobadorismo ou a do imaxinismo. Convén subliñar a opinión de González Gómez (1995: 217-219), que sitúa o artigo de Pita “Maiakovsky: o derradeiro romántico” (Pita, 1933a: 3) como un dos manifestos emblemáticos das vangardas galegas. No entanto, Xosé Ramón Pena (1996: 166) indica ao respecto que o contido do referido artigo propugna máis ben un regreso á orde tras o paso das vagas vangardistas por Galicia. Tocante aos elementos vangardistas na lírica do coruñés, vemos que ás veces Pita se serve dunha adxectivación pouco usual, o cal imprime un selo moi persoal aos seus primeiros poemas, ben que o ritmo e a eufonía non sempre saian beneficiados do dito uso. Sobre este particular, cómpre dicir que

o escritor herculino conxuga o afán anovador da lingua a carón do enriquecemento da expresión literaria a través dun florecemento de imaxes ou xogando coa distribución tipográfica do verso, tendencia que conecta algún poema do noso autor como “A ola” co creacionismo de Manuel Antonio. Así e todo, hai que facer notar que nos textos de Pita, a diferenza do que ocorre nos poemas do rianxeiro, observamos a presenza de símbolos case que oníricos de tipo inanimado, predominando os da dimensión espacial (abismo, baleiro...), sempre unidos a un sentimento de angustia e desacougo. Bos exemplos ao respecto son os poemas “Iba pol-o camiño” e, sobre todo, o titulado “Ronsel”: *E ouvías ó eco do teu canto, / de coita, / que viña da montaña en éxtasis, / de xoenllos. / E tí boiando, fuxías. / Fuxías silandeiro. / Pro á neve / choutaba, / choutaba nas folerpas da túa ialma. / Esbaragullando; / arrolado na poeira do degoro / ollaches. / Estabas soio. / Soio / no corazón do Infido.*

O recurso á expresión insólita do vangardismo non será unha constante na obra de Pita; fóra das súas primeiras experiencias poéticas non recollidas en libro, unicamente a localizamos en *Jacobusland*, onde o coruñés desenvolve con mestría lírica un dos núcleos poéticos máis interesantes do libro, a represión e os “paseos” na posguerra, a través dos poemas “Campesiño afogado” e “O mariñeiro que non morreu na mar”, nos que pon de relevo a traxedia mediante as inusitadas asociacións dos mundos rural e mariñeiro. Nestas composicións, as metáforas froito da visión sensitiva transfórmanse en imaxes visionarias próximas ao símbolo onírico nun estilizado cadro que transmuta toda realidade (distanza, natureza, etc.). Os seguintes versos pertencen ao primeiro dos poemas citados: *De lonxe viña a salgada cántiga ecoada / leda, como poncela velida e lousana / pousando nas mans unha roseira escumada. / O campesiño levaba nos ollos mainos / niños d’algas e foulas, abuados mascatos, / a non ollada mar*

Plano do Centro Galego de Bos Aires.

de sonos verdegados. A través deses e doutros textos evidénciase unha liña temática fundamental na lírica do herculino que ten a súa raíz na poesía civil decimonónica (Curros Enríquez, Cabanillas ou Lugrís Freire), próxima en certo modo á doutros

autores que entroncan a lira de bronce co compromiso antifranquista no exilio. O movemento socialrealista alén mar acadará a súa plenitude cos poemarios de Luís Seoane e de Lorenzo Varela. Na crítica que este último fixo de *Jacobusland* vinculou o libro

coa tradición paisaxística e coas tendencias vangardistas da xeración de 1922, inda que sutilmente fíxese constar que a Galicia descrita por Pita estaba en relación co pobo e cos sucesos orixinalizados polo levantamento de 1936 (Varela, 1944: 6). Os estudosos posteriores amosan poucas diverxencias respecto do anteriormente exposto. Por exemplo, Dolores Vilavedra retrata *Jacobusland* como unha obra de ton épico e temática civil fronte á dimensión sensual e esteticista das *Cantigas de nenos* e *Os relembrs. As cantigas*, onde aparece tamén o tema da saudade polo paraíso perdido representado pola infancia e a Terra (1999: 216).

Ao noso ver, podemos definir *Jacobusland* como un libro unitario que xira arredor dun eixo temático claro de intención cívica, mesmo que esta se atope moi matizada polo esteticismo, acadando o resultado calidades líricas que non están rifadas co compromiso (“Morte de Alexandro Bóveda”, “Campesiño afogado”, “O mariñeiro que non morreu na mar” ou “Semente”). A orde dos poemas en *Jacobusland* non é gratuíta (repárese nas sucesivas secuencias das “Sagas” ou na contraposición do “Romance do vello peligríño” fronte á “Canción do novo peligríño”), ben que a distribución dos textos dentro das partes delimitadas polos “Alalás” tampouco se someta a mecanismos rigorosos de análise (por exemplo, a escasa ou nula achega á temática civil de poemas como “Tríada” ou “Canción de berce pra a meniña orfa”, composicións nas que predomina o lirismo sobre o contido). Acreditamos en

que a dita distribución é produto dun traballo intuitivo baseado en semellanzas emocionais que o escritor coruñés atopou entre determinados grupos de poemas fronte ao que acontece noutros títulos seus como *Os relembrs...* ou *O ronsel verdegal*, dos cales a súa cohesión e distribución permite establecer unidades de contido ou seccións definidas por mor da temática (por exemplo, cantigas a Rosalía fronte a cantigas infantís) ou da forma (romances fronte a cantigas).

Afondando no terreo das influencias, as referencias históricas, o tratamento épico da realidade galega tras a insurrección de 1936, as imaxes, a elección do metro e mais a estrofa irmandan o contido do primeiro libro de Pita, *Jacobusland*, coa tradición reivindicativa presente nos escritos de Curros e Cabanillas, pero tamén ten claros alicerces no celtismo de Pondal ou na épica de Vaamonde Lores. Este feito é doadamente perceptible sobre todo naqueles textos que ofrecen unha fusión de épica e realismo, algo do que é boa mostra o “Romance do peligrño”, co dobre sentido que acada a mención ao *Ultreya*; mención que, amais da inequívoca referencia xacobeá ao “Canto de Ulteira” recollido no *Liber Sancti Iacobi*, tamén fai alusión ao grupo galeguista que actuaba na Terra contra 1930: *Vello peligrño novo / aforca o galo d’Ultreya. / Non desfolles vagariño / a frol do sangue nas pedras / dos románicos sendeiros: / áa mar foise Compostela.*

Pita sérvese do modelo formal fornecido por Cabanillas, incluí-

do o uso de pareados alexandrinos (“Saga da vella lelía”, “Saga da estrela senlleira” e “Saga da nova lelía”) que vincula o libro de Pita con *Na noite estrelecida* do de Cambados, algo que non pasou desapercibido aos críticos da lírica do coruñés (García Negro e Dobarro Paz, 1990: 159). Por outra parte, Pita nunca ocultou a súa devoción pola obra de Cabanillas (Pita, 1968: 27-28), perceptible tamén nas metáforas *rosa da Terra* (presente na composición titulada “Roda”) ou *rosa da saudade* (incluída no poema “Vidala”) que figuran nos versos do escritor herculino, as cales amosan un evidente parentesco herdado dos poemas que conforman o libro *Da terra asoballada* do cambadés. Así mesmo, evidéncianse na lírica do coruñés débedas estilísticas acompañadas de inequívocas referencias á poética de Pondal, das que coidamos un bo exemplo o “Romanciño do bosque dourado”: *Lonxanos tempos do noso / manseliño Breogán / que cabaleiro do vento / nordesío, voltará. [...]*

Cando Neton e Bandía / celtas d’ollada longal / choutaban do ceo azul / a campía verdegal: / albeiro liño de cisnes / pingado de señaardá.

Ademais, o noso escritor procura no celtismo as raíces de Galicia e, cal bardo, anuncia a redención do chan patrio tras o trebón da Guerra Civil na “Saga da nova lelía”. Existen moitas outras alusións ao celtismo na lírica de Pita. Entre elas, o símbolo recorrente das *sete estrelas*, que podemos identificar doadamente coas sete cruces do escudo galego na composición “Ramón Otero Pedrayo”: *Por camiños da Terra, / peleriño de amor, / no peito vagariño / agromando a canción; / rosa das sete estrelas, / camiña Don Ramón.* Con todo, no poema “Alalá, III” poderían ter resonancias das sete nacións celtas (Bretaña, Cornualles, Escocia, Gales, Galicia, Irlanda e a Illa de Man): *As sete estrelas van lonxe / lavadas d’azul e albeiro; / lévalas ó vento celta / n’unha dorna d’ameneiro.* Igualmente

Portada do libro
Os relembrs
As cantigas.

enlazados co celtismo e con ecos da épica colonización de Irlanda teríamos que situar os versos de “O vello val”: *Polas augas verdosiñas / chegaran á nova terra. / Eran os corpos lanzales / da lousana ponla celta. / Esbaraban polas vagas / nas dornas de neboeira, / lene lameiro salgado, / ronsel azul das arelas / soñadas contando as lúas / en lonxanías senlleiras.*

Épica tamén, nunha dimensión fóra do celtismo pero dentro da tradición reivindicativa do galeguismo que Pita fai confluír na súa “Saga da estrela senlleira”, é a presentación de Pardo de Cela como vítima a carón dos Mártires de Carral e de Rosalía de Castro, pólas todas elas que o coruñés define como herdeiras dunha estirpe celta asociada coa temática xacobeá. Nótase tamén a influencia de Pondal no uso da voz *Celtia* para referirse a Galicia: *Ela sirgou co fío aloirado e longal / as facianas románticas dos herois de Carral, / e espallou pol-a Celtia líricos respiradores / pra alumar o armonioso canto dos precursores, / cántigas rebuldeiras de melros milagrosos / a lilaila buguina dos bós e xenerosos.*

Poderíamos sinalar aínda outros modelos literarios que, coidamos, puideron servirle ao poeta herculino de guía e inspiración, como os *Romances galegos* de Blanco-Amor. Ademais, cómpre considerar o evidente influxo de García Lorca na elexía do escritor galego titulada “Morte de Alexandro Bóveda” (Méndez Ferrín, 1984: 98; Alonso Montero,

1998: 115-116). Verbo da temática elexíaca, é de notar que, á marxe da estética adoptada por Pita, outra das liñas temáticas predominantes na súa lírica sexa a homenaxe poética. Hai unha exaltación case hímnicá en “Saga da vella lelia”, un texto panexírico no que o autor evoca algúns inmolados que pagaron coa súa vida a defensa do ideal galeguista (Bóveda, Casal, Casas, Galán Calvete). Á marxe do exposto, na obra de Pita hai composicións dedicadas a outros intelectuais galegos da súa época. Neste sentido, destaca pola súa recorrencia a aparición da figura de Castelao, pero tamén atopamos versos dedicados a Ramón Suárez Picallo e a Otero Pedrayo.

É obvio que a maior parte da lírica de Pita ten un pouso sentimental froito da identificación do *eu* poético coas experiencias autobiográficas, que configuran outras liñas temáticas da obra do escritor coruñés: a emigración e a evocación nostálgica da Terra, nas que anotamos a influencia de escritores como Rosalía ou Cabanillas. Cómpre apuntar que os versos do herculino non reflicten unha visión idílica da emigración, senón as súas causas. Avalados pola traxectoria vital do autor, bastantes poemas de Pita están escritos en clave dun *eu* lírico en ton confesional (por exemplo, “Cantiga anterior”), pero nalgún dos textos, por exemplo “E chegaba do lonxe”, emprega Pita a perspectiva do diálogo lírico.

A lóxica consecuencia da emigración, a saudade, localízamola en moitas composicións do coruñés,

delicados exercicios de lirismo. A arela morriñenta, a melancolía transfigurada e a señardade imprimen un carácter distintivo aos versos de Pita, modulados en infinidade de tons e variedade de rexistros, seguindo unha liña de acentuada dramatización sempre contida. O manexo con mestría do conxunto de tópicos (por exemplo, o símbolo da andoriña) e mais o paso do *eu* lírico ao *nós* colectivo e ao *vós* de función apelativa facilitan o achegamento emocional do lector ao mundo emotivo do autor. Un bo exemplo do antedito anotámolo nas páxinas de *Serán: Podedes atoparnos / nos fogones pamperos, / escoitar na soedade / a lelia lilaila / da cantiga norteña, / a baguala, a vidala, / -alalás anduriñas- / choutando polo monte largacío.*

O motivo do afastamento, da separación obrigada nos planos espacial e temporal, xunto coa imposibilidade de atopar abeiro e consolo para a mágoa, levan a Pita a establecer no pasado dous tempos ou ciclos. O primeiro remítenos a un tempo pretérito distante, de leda e agradable lembranza, que se corresponde coa nenez: *Cando a Terra deixamos / por outra, sempre tan lonxana, / vai con nós isa arela / de voltar, que enxamais se acada. / O meniño que deixa / a cativa terra da infancia, / enxamais torna a ela. / Fícase soio coa lembranza.* Tocante ao segundo ciclo, trátase dun pasado máis próximo e cheo de connotacións amargas que se prolonga ata o presente: *Polo serán senlleiro do suburbio, / polas rúas sureñas e rosadas, / fun deixando rafañas de*

morriña, / os anacos de sonos i esperanzas. / Soio ficou a arela manseliña / da volta á miña terra das lembranzas. / Isa terra que atopo cada día, / mais vella, mais soíña, mais lonxana.

Tamén é de notar que a saudosa recreación da paisaxe perdida da infancia permite ao escritor coruñés construír unha ponte entre o pasado e o presente nunha sorte de *ubi sunt*, feito que se reflicte en poemas como “De neno tiña

saudade...”, no cal albiscamos o ascendente de Rosalía: *De neno tiña saudade / e non sabía de qué; / agora téñoa da infancia, / e mañán ¿de qué a terei?* Noutras composicións aparece o motivo do retorno, posibilidade mirrada pola apóstrofe final do suxeito poético, vencido pola desposesión e o tempo: *Voltar a ser na Terra outra volta emigrante, / soio, descoñecido polas terras e as rúas, / a tér que repetir decote, ¿non me lembran?*

En síntese, podemos concluír que a contribución de Emilio Pita á cultura galega posúe calidades expresivas e elementos de interese abondos, o que xustifica a importancia do seu corpus literario e mais a pertinencia de futuros estudos arredor da produción lírica deste autor.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ALONSO MONTERO, X. (1998): “Presencia dos Seis poemas galegos de García Lorca na poesía galega”, *Anuario de Estudios Literarios Galegos 1997*, 115-29.
- CARBALLO CALERO, Ricardo (1982): “Rafael Dieste no novecentismo”, *Grial. Revista galega de cultura* 78, 401-410.
- C[OSTA] G[ÓMEZ], A[ntonio] (1974): “Pita, Emilio”, en *Gran Enciclopedia Gallega*, t. XXV. Gijón / Santiago de Compostela: Silverio Cañada Editor, 50-51.
- GARCÍA NEGRO, María Pilar e Xosé María DOBARRO PAZ (1990): *33 aproximacións á literatura e á lingua galegas*, 2ª ed. Sada-A Coruña: Edicións do Castro.
- FILGUEIRA VALVERDE, X. (2008): *Os poetas galegos (1936)*. Antoloxía consultada, Alonso Montero, X. & A. Acuña Trabazo (eds.). Pontevedra: Museo de Pontevedra-SECC.
- GONZÁLEZ GÓMEZ, X. (1995): *Manifestos das vangardas europeas (1909-1945)*. Santiago de Compostela: Laivento.
- MÉNDEZ FERRÍN, X.L. (1984): *De Pondal a Novoneyra*. Vigo: Xerais.
- MOLINARI, V.L. (1961): *Latitud Finisterre*. Buenos Aires: Follas Novas.
- PENA, X. R. (1996): *Manuel Antonio e a vangarda*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco.
- PITA, E. (1930a): “Letras galegas. Pelerinaxes, de Otero Pedrayo”, *A Fouce. Periódico galego* 5, 3.
- (1930b): “Afirmazón”, *A Fouce. Periódico galego* 7, 4.
- (1930c): “Lembranza do Pai Feixoo”, *Céltiga* 142, s.p.
- (1930d): “Paráfrasis encol da poesía trovadoresca”, *A Fouce. Periódico galego* 24, 6.
- (1933a): “Maiakovsky, o derradeiro romántico”, *Galicia. Órgano de la Federación de Sociedades Gallegas* 294, 3.
- (1933b): “Acotacións ó congreso da Federación. O galego, idioma oficial”, *Galicia. Órgano de la Federación de Sociedades Gallegas* 301, 1.
- (1933c): “Verbas encol da autonomía”, *Galicia. Órgano de la Federación de Sociedades Gallegas* 305, 3.
- (1938): “O idioma, símbolo de personalidade”, *A Nosa Terra* 424, 1. Reprod. en *Galicia. Órgano de la Federación de Sociedades Gallegas* 584, 1.
- (1940): “La prosa gallega de Castelao”, *Galicia. Revista del Centro Gallego de Buenos Aires* 331, 14-15.
- (1942): *Jacobusland*. Buenos Aires: Imp. Iglesias y Materá.
- (1943): “A Nosa Terra e os periódicos oitocentistas galegos”, *A Nosa Terra* 428, 5.
- (1944): *Cantigas de nenos*. Rosario: Arayl.
- (1949): “A patria e os poetas galegos do XIX”, *A Nosa Terra* 473, 3.
- (1955): “Poética”. In Fernández del Riego, Francisco (ed.), *Escolma de poesía galega. IV: Os contemporáneos*. Vigo: Galaxia, 243.
- (1959): *Os relembrados. As cantigas*. Buenos Aires: Citania.
- (1963): “Na evocación de Rosalía celebrouse o Día de Galicia”, *A Nosa Terra* 505, 2.
- (1964): “Feixoo e o Cura de Fruime”, *Galicia. Revista del Centro Gallego de Buenos Aires* 538, 8-9.
- (1964): *O ronsel verdegal*. Vigo: Galaxia.
- (1968): “Os meus poetas: Ramón Cabanillas”, *Vieiros. Revista do Padroado da Cultura Galega do México* 4, 27-28.
- (1974): *Serán*. Vigo: Galaxia.
- RABUNHAL CORGO, H.M. Manuel & J.M. Monterroso Devesa (1989): “Xenaro Marínhas del Valle: Testemunha de unha lealdade”, *Agália. Revista da Associação Galega da Língua* 18, 197-242.
- RÍO CONDE, E. (1998): “Textos metaliterarios nas letras galegas no período 1920-1955”, *Anuario de Estudios Literarios Galegos 1997*, 161-72.
- Sen sinatura (1955): “Los autores juzgan su obra. Emilio Pita”, *Galicia Emigrante* 8, 19.
- VARELA, L. (1944): “Emilio Pita: Jacobusland”, *Correo Literario* 13, 6.
- VARELA JÁCOME, B. (1951): *Historia de la literatura gallega*. Santiago de Compostela: Porto y Cía.
- VÁZQUEZ CUESTA, P. (1980): “Literatura gallega”, en Díez Borque, José María (ed.), *Historia de las literaturas hispánicas no castellanas*. Madrid: Taurus, 626-893.
- VILAVEDRA, D. (1999): *Historia da literatura galega*. Vigo: Galaxia.